

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

MEVLANA'YA İSNAT EDİLEN REENKARNASYON VE EVRİM GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Veysel GÜLLÜCE*

Kutsal metinlerin yorumlanmasında farklı yaklaşımlar neticesinde farklı değerlendirmelerle karşılaşmak söz konusu olduğu gibi, günümüze intikal etmiş çeşitli eserlerin yorumlanmasında da farklı değerlendirmelerle karşılaşmaktayız. Bilhassa şiir türünden veciz ifadelerin açıklanması ve yorumlanmasında bu durum kendini daha bariz bir şekilde hissettirmektedir. İnsanlar bu metinlere kendi düşünce ve anlayışları istikametinde, farklı eğilim ve arayışlarla yöneldikleri için aynı metinden farklı şeyler hissetmekte ve farklı açılımlar yakalayabilmektedirler. Bazen de benimsenmiş bir mezhep ve meşrebin düşüncesi istikametinde metne yaklaşıldığına ve dinî metinlerin bu düşünceler istikametinde tevîl edildiğine, yorumlandığına şahit olmaktayız. Bu durumda *metin ne diyor*dan çok *metne ne söyletebilirim* yaklaşımı yorumlama ameliyesine hakim olmaktadır. Böylece metne müsbet veya menfi düşüncelerle farklı açılardan yaklaşılması sonucunda farklı yorum ve değerlendirmelerle yüz yüze kalmak kaçınılmaz oluyor. Bir takım bilimsel gelişme ve teorilerin temellerini dinî kaynaklarda veya eski alimlerin sözlerinde arama temayülü de farklı yorumların yapılmasında etkili olmaktadır. Bu metinlerde aranılan şey dinî değerlere uygun veya onlarla çelişmiyorsa, bu tür yorum ve bakış açıları hakkında fazla bir itiraz söz konusu olmasa da, aranılan şey dinî değer ve anlayışlara aykırı görünüyorsa çok yönlü itiraz ve tenkidlerle karşı karşıya kalması kaçınılmaz olmaktadır. Mevlana'ya isnat edilen reenkarnasyon¹ ve evrim iddiaları da bu cümledendir.

Burada öncelikle yorumlar arasındaki paralelliği gözler önüne sermek için, Kur'ân âyetleri hakkında ileri sürülen bu tür iddialara dair iki örnek vererek ardından asıl konumuza geçeceğiz :

Örneğin, Kur'ân'ın mana yüklü câmi âyetlerinden olan ve insanın ana rahmindeki nutfе, alaka, mudğа gibi evrelerine; hayat boyunca geçirdiği çocukluk, gençlik, ihtiyarlık gibi merhalelerine işaret eden veya darlıktan bolluğa, bolluktan darlığa, zenginlikten fakirliğe, fakirlikten zenginliğe geçme ve farklı ahlakî ve bedeni özelliklerde yaratılma gibi geniş manalar ifade eden² **“Sizi tavırdan tavıra geçirerek yarattı”** meâlindeki Nûh sûresi 14. Âyeti, günümüzde reenkarnasyonu savunan bazı kimseler tarafından reenkarnasyon ifade ettiği şeklinde yorumlanmasının yanında; *âyetteki etvâr ile günümüzdeki tatavvur (evrim) aynı kökten gelmektedir. Dolayısıyla âyetteki “etvâr” evrimin merhaleleri olarak anlaşılabilir* denilerek³, aynı âyetin bu istikamette yorumlanması, Kur'ân metnine farklı düşünceler istikametinde yaklaşmanın bir sonucu olarak görülebilir.

“Allah, gökten yere, her işi düzenleyip yönetir. Sonra, sizin saydıklarımızdan bin yıllık bir günde ona yükselir” (Secde, 5) âyeti hakkında da benzer durumla karşılaşıyoruz. Bu âyet bir takım parantez içi ilavelerle evrimi çağnştırır bir şekle sokularak şöyle manalandırılmıştır:

“Emri (yaratma işini) gökten yere yönetir (yaratacağı şeyin en alt düzeyinden başlar), sonra o iş sizin hesabınızca bin yıl süren bir günde (adım adım evrimleşerek) O'na yükselir (kemaline erer).”⁴

* Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Reenkarnasyon, daha çok Hint dinlerinde görülen ve eski bir hurâfe olan tenasüh inancının çağdaş kılıflar içinde sunulmuş yeni bir şeklidir. Günümüzde daha çok ruhçu akımlar tarafından desteklenen bu batıl iddiaya göre, ruhen tekâmül etmemiş ve olgunluğa ulaşamamış ruhlar, tekâmül edinceye kadar tekrar tekrar dünyaya geleceklerdir.

² Bkz. Ebu'l-Hasen el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, VI, 102.

³ Atiyye, *Halku'l-İnsan*, 82-83; Yahya, *Bir Tartışmanın Ardından*, s. 104. Hâlbuki bu yeni mana bu kelimeye (tatavvur) daha sonra yüklenmiş olup nüzul döneminde bu manalarda kullanılmamışlardır.

⁴ bkz. Süleyman Ateş, *“Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi”*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. XX, s. 131.

Bir başkası ise, aynı âyeti, biraz daha parantez içi ilaveler katmak suretiyle, reenkamasyonu çağrıştırır bir şekle sokarak şu manayı vermiştir: (Allah yaratma) işi(ni) gökten yere düzenler (yaratmayı gökten yere indirir. Ruh yere inerek çeşitli varlıklarda görünerek gelişir). Sonra sizin saydığınız (yıllar)dan bin yıl kadar süren bir günde O'na çıkar. (Yaratma adım adım gelişerek inkişâf eder. Hayat çeşitli varlıklarda görünür. Ruh olgunlaşır. Sonunda insanlara göre binlerce milyonlarca yıl sayılan, ama Allah'a göre bir andan ibaret olan bir günde Allah'a yükselir).¹

Ayete bu şekilde mana verdikten sonra, artık “*Bu âyet tekâmülün nasıl olduğunu çok açık bir şekilde açıklıyor. Râh'un Yer'e inip çeşitli varlıklarda geliştiğini, yüzyıllarca süren tekâmül ile Allah'a ulaştığını açıklıyor*” iddiasında bulunmak çok kolay oluyor. Bu tür yorumlarda, âyetin meâlâ parantez içi ilavelerde bulunmanın perde arkasında, metne kendi anlayışını söyletme arzusunun yattığını söyleyebiliriz.

Kur'ân âyetleri hakkındaki bu tür yaklaşımlar çok sayıdaki İslâm âliminin ifadeleri hakkında da söz konusu olmuştur. Mevlana'nın şu beytini bu şekilde değerlendirmek, bunun ilginç örneklerindedir:

Kudâm dâne furû refî der zemîn ki ne-rust

Çerâ be-dâne-i insanet in gümân bâşed

Bu beytin ilk satırını aslına uygun bir şekilde "Hangi kabiliyetli bir dane, kabiliyetli olan bir yere düştü de tekrar büyümedi" şeklinde tercüme edildikten sonra, "Niçin insan tohumu için de böyle bir şey uzak görülsün!" manasındaki ikinci satır ise, reenkamasyonu çağrıştıracak bir şekilde -yorum da ilâve edilerek- şöyle tercüme ediliyor: "Toprakta saklanan kıymetli ve liyakatli bir insan ve öyle mukaddes bir dane için sen, bu tekrar zuhur ve kemâlâ ermek keyfiyetini niçin imkânsız zannediyorsun" ve ardından şu iddiâda bulunuluyor: "Mevlana bu beyt ile reenkamasyonu, yani tekrar dünyaya gelişi kabul etmiş ve bunu açık bir şekilde ifâde etmiştir"² (!!!)

Aslında Mevlana burada öldükten sonra dirilişin gerekliliğini anlatmaya çalışıyor. Demek istiyor ki, bu kadar mükemmel bir varlık olarak yaratılmış olan insan, ölüp bir daha dirilmemek üzere toprağa kanşamaz. Allah'ın hikmeti böyle bir şeye müsaade etmez. Onu bu şekilde yaratan, ölümünden sonra tekrar diriltecektir. Aksi halde insanın boş yere yaratıldığı sonucu çıkar ki, böyle bir şeyden Allah münezzehtir...

Mevlanâ'nın, insan bedenindeki hücrelerinin, topraktan bitkilere, oradan hayvanlara, oradan da insana geçerek teşekkül ettiğini ifade eden sözleri de bu manada değerlendirilmiştir.³

Örneğin, *Tekrar Doğuş* adlı eserde bu manayı ifade eden şu beytler Rumi'nin reenkamasyonu savunduğuna delil gösterilir (tercümeler eser sahiplerine aittir):

Toprak olarak öldüm, bitki oldum,

Bitki olarak öldüm, hayvan oldum,

Hayvan olarak öldüm insan oldum.

Niye korkayım? Ölünce ne zaman azaldım?

Bir kez daha insan olarak öleceğim ve kutsanmış meleklere uçacağım.

Ama melekken bile ölmeliyim.⁴

¹ . Sönmez Akbay, *Bilinmeyene Doğru*, İzmir, 1983, s. 207.

² . Onbulak, *Rubi Olaylar ve Ölümünden Sonrası*, s. 320.

³ . Bu konuda başka örnekler için bkz. *Tekrar Doğuş*, III, 83; Onbulak, s. 321 vd. (Mevlana, *Fihî Mâ Fih*, Türkçe Tercüme, M.Ü. Tarîkâhıya, İstanbul, 1958, s. 26'dan). Hamidullah da, bazı varlıkların başkalarına dönüşmesi çoğu milletlerde söylenmemiş bir şey olduğunu belirterek İslâm alimlerinde bu görüşün bulunduğu dair örnekler sıralar. 7. Sırada Mevlana'yı zikreder. (Muhammed Hamidullah, *Halku'l-Kâinât ve Aslu'l-Envâ Hasbe'l-Kurân ve'l-Mi'fekkîrine'l-Müslimîn*, s. 17 -Mesnevî, II, 222; III, 52; 393-VI. Defter-, Prof. Dr. M. Tayyib Okîç Armağanı, Ankara, 1978 içinde). Mevlana ve diğer İslâm alimleri hakkındaki evrim iddiaları yaratılışçı evrim olarak isimlendirilmektedir. Bu konuda Öztürk şöyle der: “Arkasında şuurlu-yaratıcı bir kudretin bulunmasıyla Darwinizm'den ayrılan bu evrimleşmede Suyun başında tesadüf ve gayesizlik yok, şuur ve gayeli yönlendirme vardır. İşte materyalist evrim anlayışıyla Kur'ansal evrim anlayışının belirgin farkı...” (Öztürk, *Mevlana ve İnsan*, s. 190 vd.)

⁴ . *Tekrar Doğuş*, III, 83. “Ez-cemâdî murdem ve nâmî şodem” diye başlayan beytler (Mesnevî, II, 222).

Kur'an âyetleri karşısında sergilenen tutumda gibi, Mevlana'nın bu ve benzeri beytleri de reenkarnasyonu savunanlar tarafından onun reenkarnasyonu savunduğuna delil olarak gösterilirken başkaları tarafından ise evrimi savunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Tercümelerini sunacağımız -yukardaki ifadelerin benzeri olan- şu beytlerde olduğu gibi:

“Önce toprak ve cemad'dın, seni bitki alemine getirdi; bitki aleminden 'alaka' ve 'mudğa' alemine sefer ettin... Böylece seni daha başka, türlü türlü alemlere de götürecektiler. Bunu inkâr etme ve sana bundan haber verilirse kabul et...”¹

Söz konusu etapların 'ahır' veya ülke (iklim) kelimesiyle temsil edildiği şu beytler de öyle: “... Eğer ahır sahibi isterse onu (onları) ahırdan nakleder ve padişahın ahırına götürür... Yokluktan varlığa getirir. Varlık ahırından cemad ahırına...”²

“İnsan önce cansızlar ülkesine (iklim) gelmiştir; cansızlardan nebatlara düşmüştür... Böylece ülkeden ülkeye gider...”³

Şu beytler de benzer şekilde yorumlanmıştır:

Seni şekilden şekle sokanın yüzünden, ilk varlık kalmadı; onun yerine ondan daha iyi bir varlık getirdi

Böylece binlerce varlığa büründün, her büründüğün varlık ilkinden daha iyi...

Varlığın başlangıcından şimdiye dek yüzbinlerce **haşir neşir** gördün a inatçı.

Hiçbir şeyden haberi olmayan cansızlardan, gelişip boy atan bitkiye...

Bitkiden mücerred cana dek bu iki durak arasında, bunun gibi binlerce geçit var, yüzlerce durak.⁴

Mevlana'nın evrimden bahsettiği ileri sürülen yukardaki beytlerde iddiaların aksine, O'nun asıl meramının öldükten sonra dirilişi inkâr edenlere cevap vermek olduğu bizce açıktır. Mevlana dirilişi akla yakınlaştırmak için bu konuya bir hazırlık olarak insanın bünyesini oluşturan maddelerin çeşitli istihalelerle topraktan, bitkilere oradan hayvanlara, oradan da insan bünyesine geçmesini, her bir safhada bir nevi dirilişe mazhar olduğunu anlatıyor. İnsanın ana rahmindeki evreleri zikretmesi de bu örneklerin zikredilmesindeki maksadın yeniden dirilişin isbatı olduğunu gösteriyor. Nitekim, “Varlığın başlangıcından şimdiye dek yüzbinlerce **haşir neşir** gördün a inatçı” (Sad hezerân haşr dîdî ey mürted) gibi ifadeler onun meramını açıkça ortaya koyuyor. Asıl muhatabının haşri inkâr edenler olduğunu gösteriyor. Mevlana'nın şu ifadeleri de bu tür beytlerden kastının istihale ve tahavvul-u zerrât olduğunu gösteriyor: “Su ve toprak bahçesinden ayrılp lokma oldun, dirilerin vücuduna girdin. Artık gıda ol, kuvvet ol, düşünce ol. Evvelce süttün şimdi ormanlarda arslan kesil... Bitkinin ölümü, hayvanın varlığını meydana getirdi... Yemek insana gıda olunca cansız halinden yükselir, canlı bir hale gelir.”⁵

Dolayısıyla bazılarının iddia ettiği gibi Mevlana'nın bu tür beyitlerini evrim manasında yorumlamak, “iklim (ülke)” ve “haşir ve neşirler” ifadelerini evrimin merhaleleri ve bu merhaleler içindeki ard arda değişim ve dönüşümler olarak değerlendirmek⁶ tutarlı değildir. Bizce metni bu şekilde okuyuş, bakış açısının bir sonucudur.

Aslında Mevlana'nın haşri inkâr edenlere karşı ileri sürdüğü bu ikna metodu bizzat Kur'an'da yer almış bir metoddur. Kur'an-ı Kerim'de de öldükten sonra dirilişin ispatı sadedinde, diriltme işinin Allah için ne kadar kolay olacağı belirtilirken insanın geçirmiş olduğu evrelere dikkat çekilerek “bunları yapan ölüleri de diriltir” denilmektedir.

Örneğin "Sizler ölü iken (yani, ölü varlıklar halinde iken) sizi diriltten (dünyaya getirip hayat veren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?! Sonra sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek, sonra da O'na

1. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, Ötüken Neşr., İstanbul, 1993, s. 65 (Fihî Ma fih, s. 185-186'dan).

2. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*,

3. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 67-68 (Fihî Ma Fih'ten); s. 71 (Mesnevi, IV. Cilt); Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s. 97.

4. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 73 (Mesnevi, V. cilt'ten; Mesnevi, III, 52).

5. Gölpınarlı, *Mevlana*, 178 vd.

6. Bu tür yorumlara örnek olarak bkz. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 75 vd.

döndürüleceksiniz" (Bakara, 28) ayeti Allah'ın varlığı, kudreti ve dirilişin mümkün olduğunun ispatı sadedinde zikredildiği için, insanın dünyaya gelmezden önceki hali hakkında, *emvât* tabiri uygun görülmüş ve istidlâle *ve küntum emvâten* "ölüler idiniz" ifadesiyle başlanmıştır. Böylece öldükten sonra dirilişin bir benzerinin insanın dünyaya gelmesiyle gerçekleştiğine işâret edilmiştir. Ayrıca, ölen insan da tekrar toprak haline gelir. Böylece, bu benzerlikleri görenin âhireti inkâr etmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yani, ayette dünya hayatına gelmezden önceki halimiz ve dünyadan göç edişimiz, *ölüler* sözcüğüyle ifâde edilerek, daha kolay karşılaştırma yapmamız sağlanıyor: Ölüydünüz dirildiniz, yani yoktunuz yaratıldınız. O halde bunu gerçekleştiren Allah'ın, ölümünüzden sonra sizi diriltmeye de gücü yeter¹ denilmiş oluyor. Böylece bu ifâdeyle, *fe-ahyâkum* "... sizi diriltti" ifâdesine bir hazırlık yapılmış ve daha sonra gelen, "sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek" ifâdeleri de akla yakınlaştırılmış oluyor².

Öldükten sonra dirilme hakkında şüphe içinde olanlara, bu şüphelerini gidermek için zikredilmiş, insanın anne karnında geçirdiği evreleri anlatan Hac ve Mü'minûn surelerindeki âyetlerde de bu durum daha geniş bir şekilde ele alınmış, bir taraftan da yukardaki âyetteki *emvât*'ın bir açılımı takdim edilmiştir. Bu âyetlerde şöyle buyruluyor: "Ey insanlar eğer öldükten sonra dirilme hakkında bir şüphe içindeyseniz, düşününüz, biz sizi topraktan, sonra nutfeden sonra alakadan, sonra belirli ve belirsiz bir çığnemlik et parçasından yarattık..." (Hacc, 5), "Andolsun biz sizi süzölmüş bir çamurdan yarattık. Sonra onu sağlam bir yerde nutfeye haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka yaptık, ardından alakayı mudğaya (bir çığnemlik et parçasına) çevirdik, mudğayı da kemik yaptık, kemiklere de et giydirdik. Sora onu yeni bir yaratılışla inşa ettik..." (Mü'minûn, 12-14).³

Başka bir âyette de, insanı topraktan yaratan Zât'ın onu tekrar toprak haline getirdikten sonra, bir insan olarak yeniden yaratmaya kadir olduğu şu veciz ifâdelerle ispat edilmiştir: "Sizi topraktan yarattık, oraya iâde edeceğiz ve bir kere daha oradan çıkaracağız" (Tâ-hâ, 55). Yani, insanın ilk yaratılışı toprak olduğuna göre insan ölüp toprağa kanştıktan sonra neden tekrar yaratılamasın!? Hamura şekil vererek bir şey yaptıktan sonra, onu bozup tekrar yapmak mümkün değil midir!? Bilâkis daha kolaydır.

Görüldüğü gibi, öldükten sonra tekrar dirilişin akıllara yaklaştırılması sadedinde zikredilen bu âyetlerle, Mevlana'nın ifadeleri arasında bir benzerlik ve paralellik söz konusudur. Mevlana'nın ifadeleri bir yönüyle bu âyetlerin tefsiri mahiyetindedir. Bu âyetlerden haberdar olan bir kimsenin Mevlana'nın bu nevi beytlerinin maksat ve manasını daha iyi anlayacağı kanaatindeyiz.

Mevlana'nın, "Ecel gelince can bedenden ayrılır. Ten, eski bir hırka gibi bir yana atılır. Topraktan gelen ten toprağa, ezeli nurdan gelmiş olan ruh da kendi yerine gider" (Rubailer, 1210). "... Andolsun tanıya sen önce O'nun sıfatlarından ayrıldın da geldin. Tekrar çevikçe hareket et, tez ol da O'nun sıfatlarına ulaş..."⁴ gibi ifadelerle değindiği ve "nihayetün, başlangıca dönüşü" olarak tanımlandığı devir nazariyesini işmam eden beytleri de bazıları tarafından evrim manasında yorumlanmıştır. Öztürk'e göre bu nevi beytlerde dile getirilen "devr" in bir evrimleşme safhası vardır, ama Devir'in tamamı evrimleşme olarak takdim edilemez.⁵ Bizce Mevlana'nın bu tür ifadeleri, "O müminler Allah'a *kaşışacaklarına ve O'na döneceklerine inanırlar*" (Bakara, 46), "Onlara bir musibet isabet ettiği zaman biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz derler" (Bakara, 156), "... Hepsi bize dönecektir" (Enbiya, 93) ve "O müminler sadaka ve zekâtlarını verirken Rablerine dönecekleri düşüncesiyle kalpleri bir ürperti içindedir" (Mü'minûn, 60) gibi âyetlerde ifade edilen gerçeklerin bir açıklaması ve tefsiri mahiyetinde olup ne evrim ne de reenkamasyonla alakalı değildir.

Aslında Mevlana'nın bu tür ifadelerini "evrim" manasında yorumlamanın temelinde her türlü değişim, dönüşüm ve gelişim için "evrim" ifadesinin kullanılması yatmaktadır. Halbuki biyoloji

1. Şimşek, s. 263. Bu âyette reenkamasyona işâret edilmek istenseydi, önce ölümden değil dünyaya geliş zikredilirdi (bkz. Sifil, I, 203)

2. İbn Aşûr, I, 376.

3. Bu âyetlerdeki tabirler ve geniş açıklamaları için bkz. M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim ve Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi*, Nilyay. İzmir, 1991.

4. Gölpınarlı, *Mevlana*, 178 vd.

5. Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana ve İnsan*, Yeni boyut, İstanbul, 1992, s. 190 vd.

biliminde ifadesini bulan canlı türlerinin birbirine dönüşümü manasındaki “evrim teorisiyle” cansızlardaki değişim ve gelişimler veya bir canlının hayatı boyunca meydana gelen kendi bünyesindeki değişimler, ceninin ana rahmindeki gelişimi gibi şeyler “evrim teorisi”nin kapsamı dışında olan ve herkesçe kabul edilen gerçeklerdir. Bu tür şeylere de evrim ismi vermek kavram kargaşasına sebep olmakta, “evrim” ifadeleriyle kastedilenin ne olduğu konusunda zihinlerde istifham oluşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Bayraktar’ın, Mevlana’nın tahavvulat-ı zerrât veya zerrelere istihâl yoluyla topraktan bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana geçişini “özümleme ile evrim” olarak takdim ederek onun evrimleşme yollarından biri olan özümlemeden bahseden ilk kimse olduğunu söylemesi, keza O’nun kâinâtın kozmolojik, insanın biyolojik ve psikolojik evriminden söz ettiğini, canlı-cansız her şeyin kozmo-biyolojik ve rûhî bir evrim sonucu meydana geldiğini kabul ettiği¹ iddiaları bizce tutarlı değildir. Keza, ruhen yükselmeye dair görüşlerini evrimleşme olarak değerlendirmek², ilk varlık olarak açıkladığı ilk aklın çeşitli varlıklarda tezahür etmesine dair ifadelerini “evrim” olarak isimlendirmek de³ bizce doğru isimlendirmeler değildir. Bu kavram kargaşasından dolayıdır ki, Mevlanayı bir evrimci yaratılışçı olarak takdim edenler arasında da onun nasıl bir evrimi savunduğu konusunda farklı görüşler ortaya atılmış, örneğin biri onun özümleme ile evrimi savunduğunu iddia ederken⁴ bir başkası bu iddianın kesinlikle doğru olmadığını söylemektedir.⁵ Bu sadedde Ateş’in “Kur’ana Göre Evrim Teorisi” adlı makalesinde değindiği ve evrimin aşamaları olarak takdim ettiği: *Anorganik evrim, organik evrim ve insanın kendi bünyesindeki evrimleşme* ifadelerinde de kavramların yerli yerinde kullanılmadığı kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

Keza İzmirli’nin Mevlana’nın: "Adem oğlu, önce cansızlar alemine geldi, oradan kalkıp nebat alemine geçti, burada da yıllarca kaldı, cansızlar alemini ve o alemdeki kavgaları anladı. Nebat aleminden hayvan alemine düştü, bu alemde nebat halini hatırlamadı. Yüce Yaratan onu hayvanlar aleminden insanlar alemine çekti. Böylece bir alemde diğer bir aleme dolaşa dolaşa şimdi akıllı ve alim oldu." Meâlindeki beytlerinde geçen “cansızlar alemini ve o alemdeki kavgaları anladı.” Cümlesindeki bir tek “kavga” kelimesinden yola çıkarak Mevlana’nın, “tekâmül sisteminden ve hayat kavgalarından bahsettiğini iddia etmesi, “Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin andığı kavgalar, Darwin’in "Hayat Mücadelesi"” arasında büyük bir benzerlik olduğunu iddia etmesi de⁶ kanaatimizce böyle bir çıkarım için hiç de yeterli değildir. Bizce bu tür değerlendirmeler, bazılarının “Rabbin dilediğini yaratır ve seçer” (Kasas, 68) âyetindeki bir tek *seçme* kelimesine dayanarak Kur’anda doğal seleksiyon yoluyla evrimleşmenin ifade edildiğini iddia etmeleri kadar zayıf bir iddiadır.

Bu tür aşırı yorumlara düşmemek için şu prensiplerin göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Bir şeye farklı açılardan bakınca farklı şekilde görmek mümkün olduğu gibi bir metne de farklı açılardan bakmak farklı anlayışlara sebep olabilir. Bunun için bir söz söylendiği zaman, kim söylemiş, kime söylemiş, ne için söylemiş, hangi makamda söylemiş, ne zaman/ hangi devirde söylemiş (Mevlana dönemi) bakılmalıdır. Ayrıca bu söz o kişinin diğer sözleriyle mukayese edilerek, hatta bu sözlerle kaynaklık eden diğer eserler ve kutsal metinlerle birlikte ele alınıp değerlendirilerek manası anlaşılmalıya çalışılmalıdır.⁷ Herhangi bir metinde olduğu gibi, Mevlana’nın ifadelerine de bütüncül bir bakış açısıyla

¹ . Mehmet Bayraktar, *İslam’da Evrimci Yaratılış Teorisi*, İnsan Yayınları, s. 95 vd. Bayraktar özümle ile evrim’i şöyle açıklar: “Bunun esası şudur: Bitkilerin toprak, su ve onlarda bulunan çeşitli mineralleri ve elementleri özümleyerek, bitkileştirmeleri; bitkileri yiyen hayvanlarda bitkilerin hayvanlaşması, nihayet hayvanları ve bitkileri yiyen insanda, bütün bunların özümlemesiyle insana dönüşmesidir. Böylece toprakta bulunan basit bir maddenin mesela bir demir zerresi insana kadar ulaşmasıyla insanlaşmış oluyor. İnsanla ve insanda en güzel şeklini alarak bir çeşit evrim geçiyor.” (s. 98)

² . Bayraktar, s. 97 (Nicholson, Translation of Eastern Poetry and prose, s. 55’den).

³ . Bayraktar, s. 96 (Mevlana, Mesnevî, Nicholson neşri, IV, 3259’dan).

⁴ . Bkz. Bayraktar, a.g.e., s. 95.

⁵ . bkz. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, s. 75 vd.

⁶ . İ. Hakkı İzmirli, *İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1981, s. 36, 44

⁷ . Mevlana’nın insanın topraktan yaratılıp ardından ruh üflenerek bir beşer haline geldiğine dair görüşleri için bkz. Hüseyin Güllüce, *Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 188 vd.

bakmak, parçacı yaklaşmamak beytlerinin manasını doğru anlamaya yardımcı olacaktır. Kur'ân tefsirinde önemli bir prensip olan, âyetleri Kur'ân'ın bütünlüğü içinde ele alıp, ilgili âyetlere topyekun bakarak, birlikte ele alıp tefsir etmek, tefsirde önemli bir prensip olduğu gibi âlimlerin görüşlerini değerlendirmede de bütüncül yaklaşım çok önemlidir. Aksi halde bir tek kelimeden hareketle çeşitli tutarsız yorumlar yapma yolu açılacaktır. Gerek Kur'ân âyetlerini, gerekse başka sözleri, buldukları bağlamdan kopararak, siyâk ve sibakından ayırarak, istenilen manalarda yorumlamak, farklı manalarda tevîl etmek çok da zor bir iş değildir. Nitekim, bütün bâtil fırkalar, bu metotla, kendi fikirlerini Kur'ân'a mal etmeye çalışmış ve Kur'ân'dan kendilerine dayanak aramışlardır.

Bu nevi değerlendirmelerde aşırı yorumlara yönelmenin, hata yapmanın önemli nedenlerinden biri de kesinleşmemiş bilimsel teorileri kesin zannetmek veya öyle kabul etmektir. Nitekim bazı teoriler aşırı derecede reklâm edildiği için pek çok kimse bu teorileri kesinleşmiş, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan bilimsel gerçek olarak zannetmekte, bu yüzden bu nevi teorilerle Kur'ân âyetlerini bağdaştırmak ve İslam alimlerinin sözlerini bu istikamette yorumlamak hususunda tekellüflü yorumlara girmekte bir beis görmemektedirler.¹ Oysa doğru olan yaklaşım bu tür teorik konularla ilgili olarak, gerek âyetler gerekse İslam alimlerinin sözleri yorumlanırken, çok ihtiyatlı olmak, elde açık ve net deliller olmadan kesin iddia ve hükümlerden kaçınmaktır.

Sonuç olarak Mevlana'ya nisbet edilen reenkarnasyon iddiaları tutarlılıktan çok uzak, evrim iddiaları ise kat'i değil zannî delillere, kanaatlere dayanmaktadır. Ayette ifade edildiği gibi, “zan hakikat adına bir şey ifade etmez” (Necm, 28). Zanna tabi olmak da bilimsel bir metod değildir.

¹ . Bu tür yorumlar için bkz. Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi*, Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'daki İslam*; İbn-i Sina'nın bir takım ifadelerinden yola çıkarak onda organik evrim düşüncesi bulunduğu kanaatine varan Yakıt'ın şu sözleri öyledir: “İnsan nefsinin bitkiden akıla kavuşana kadar geçirdiği evrim düşüncesi, günümüzün biyolojik verileriyle kesinlik kazanmış bir husustur.” Yakıt, *İbni Sina'da Rubun Evrimi ve Modern Biyolojik Düşünceye Katkısı*, (Uluslararası İbni Sina sempozyumu Bildirileri 17-20 ağustos, 1983 İçinde), s. 294.